

Górski, Karol

Gertruda czy Olisawa?

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia 24 (204), 73-77

1990

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Karol Górski (Toruń)

GERTRUDA CZY OLISAWA?

Dyskusja nad rękopisem Gertrudy Mieszkówny, znajdującym się w Cividale we Frinlu nie została zakończona. W 1963 r. W. Ł. Janin opublikował rozprawę *Ruska księżna Osilawa-Gertruda i jej syn Jaropełk*, a poglądy w niej wyrażone przyjął bez zastrzeżeń H. Łowmiański¹. Janin wychodzi z założenia, że zmarła 4 I 1108 r. matka w. ks. kijowskiego Świętopełka nosiła imię Olisawa. Przekonanie to opiera się na odkrytych w soborze św. Zofii w Kijowie sgraffitach z pocz. XII w., gdzie znajduje się wiadomość, że napis położyli synowie Świętopełka. Od tego pewnika krok tylko do utożsamienia Gertrudy Mieszkówny z Olisawą. Autor odrzuca fakt, że Gertruda dwukrotnie pisze o Piotrze Jaropełku: *unicus filius meus*. Inni badacze radzieccy, jak A. A. Bobrinskij i S. A. Wysocki² odrzucali tożsamość „matki Świętopełka” i Gertrudy. Janin nie przeprowadza dowodu, że ci dwaj badacze popełnili błąd i przyjmuje, że jest to ta sama osoba. Zdaniem jego Gertruda przeszła na prawosławie i przyjęła imię Olisawy (Jelisaweta). Syn jej Jaropełk miałby na imię Gabriel, a dopiero gdy w czasie pobytu w Rzymie przyjął katolicyzm, otrzymał imię Piotr. Byłby więc chrzczony trzy razy. To wszystko opiera się na dwóch ołowianych bullach, jednej w zbiorach w Kijowie, drugiej we Lwowie, z napisami „Św. Olisawa” i „Hawryił”. Rzekomo Grzegorz VII popierał na tron kijowski Piotra Jaropełka, a nie Dymitra-Izasława, jego ojca, którego papież nazywa „królem Rusi”. Oczywiście najstarszym synem Gertrudy i w. ks. Izasława byłby Świętopełk, odsunięty od tronu na rzecz najmłodszego, Jaropełka, średni, Mścisław, umarł wcześniej. Są to wszystko rzeczy zupełnie dowolne. Ale jeżeli przyjąć, że Świętopełk

¹ W. Meysztowicz, *Manuscriptum Gertrudae filiae Mesconis II regis Poloniae*, [w:] *Antemurale*, t. 2, Roma 1955; W. Ł. Janin, *Russkaja kniaginia Olisawa-Gertruda i jej syn Jaropełk*, *Numizmatika i epigrafika*, nr 4, Moskwa 1963, s. 142—164; H. Łowmiański, *Religia Słowian i jej upadek*, Warszawa 1979, s. 336—337, przyp. 865.

² W. Ł. Janin, op. cit., s. 142, przyp. 1, s. 143 przyp. 7.

urodzony w 1050 r. był najmłodszym z braci, nie był odsunięty od tronu. Za nauką polską Janin przyjmuje, że *Manuskrypt* Gertrudy otrzymała córka Świętopelka Zbysława, kiedy wychodziła za mąż za Krzywoustego. Tak znalazł się on w Polsce.

Tymczasem Gertruda, jak wspomniano, nazywa Piotra Jaropelka „jedynym swym synem”. Miałoby to być wyrazem sentymentu, ale faktem jest, że po śmierci męża zamieszkała na Wołyniu właśnie z Jaropelkiem i tam została obrabowana przez kijowian (1085). Mnisi piszący kroniki nie lubili jej, nie wymieniali jej imienia, pisali tylko pejoratywnie „ladowica” zamiast *diminutivum* „laszka”. Jaropelka latopisy nazywają „prawiednik”, co oznacza człowieka, który niewinnie cierpiał³.

Pomijam tu sprawę chronologii miniatur i miejsca ich powstania. Zagadnienie to opracowuje P. Jolanta Kowalska-Durazzano z uniwersytetu w Udine⁴.

Raz jeszcze należy rozpatrzyć sprawę daty małżeństwa Gertrudy i Izasława i możliwość posiadania przezeń syna przedślubnego lub istnienia małżeństwa, nie uznawanego przez Kościół, które poprzedziło ślub z Gertrudą.

Izasław urodził się w 1025 r. Data jego małżeństwa jest niepewna. Większość badaczy, a wśród nich Balzer, jest zdania, że nastąpiło ono w 1043 r., równocześnie z małżeństwem Kazimierza Odnowiciela z Marią Dobronegą, córką Jarosława Mądrego, ale są badacze, którzy przesuwają je do 1050 r., co by zostawiało czas na ów związek z Olisawą, córką jakiegoś nieznanego księcia. Ze związku tego urodziłby się Świętopelk. Data urodzin Gertrudy nie jest znana. Kazimierz Odnowiciel urodził się w 1016 r.⁵, a ojciec jego i Gertrudy zmarł w 1034 r. Czas urodzenia Gertrudy przypada więc na l. 1017—1034. Gdyby rodziła się w 1017 r. byłaby o 8 lat starsza od Izasława, gdyby zaś przyszła na świat w 1034 r. miałaby w 1043 r. zaledwie 9 lat, czyli nie byłaby prawnie zdolna do zawarcia małżeństwa. Jeżeli przebywała w 1043 r. w klasztorze lub u boku matki — przyjazd jej do Polski i małżeństwo uległoby opóźnieniu. Rozstrzygnąć tego niepodobna. Czy Gertruda wychodząc za Izasława musiała przejść na prawosławie i czy w tym czasie (1043—1054) istniało pojęcie prawosławia przed schizmą Cerulariusza? Zerwanie jedności Kościoła nie od razu objęło Ruś. W *Manuskrypcie* Gertrudy jest *Credo* Kościoła Zachodniego z *Filioque*, a w psalterzu Egberta z IX w.,

³ W. Ł. Janin, op. cit., s. 151, o bullach z napisem „Św. Olisawa” i „Hawryił” *ibid.*, s. 158—160.

⁴ J. Durazzano, *Le miniature Gertrudiane nel salterio di Egberto. Contributa per una nuova interpretazione*, Forum Julii. Annuario del Museo Nazionale di Cividale del Friuli 1983, 7, s. 37—52.

⁵ O. Balzer, *Genealogia Piastów*, Kraków 1905, s. 89, 92—93, 120—121.

do którego dołączony jest *Manuskrypt*, jest *Credo* nicejskie bez *Filioque*. Janin nie zwrócił na to uwagi. Gertruda miała tedy obie wersje *Credo*. Władcy słowiańscy nosili po dwa imiona, łacińskie i słowiańskie w Polsce, greckie i słowiańskie na Rusi. Czy już przed 1054 r. ponownie chrzczono łacinników na Rusi? Wydaje się to wątpliwe. Nie znamy słowiańskiego imienia Gertruda ani rzekomego imienia greckiego lub biblijnego. Latopisy imienia jej nie podają. Może drugiego imienia nie miała?

Kim była Olisawa? Wnukowie jej, synowie Świętopełka z nałożnicy, Mścisław i Jarosław, nazywają ją „księżną”. W tym czasie czuli się oni odsunięci od dziedzictwa, gdyż żona Świętopełka, uznana przez Cerkiew połowicka księżniczka, urodziła mu syna w 1104 r. Podkreślenie, że babka obu książąt, zrodzonych z nałożnicy, była księżną, mogło mieć na celu umocnienie ich roszczeń do tronu⁶. Olisawa mogła pochodzić z krwi książęcej, choć nie od potomków Ruryka, związek jej córki ze Świętopełkiem mógł mieć prawną formę słowiańskiego małżeństwa, które znało rozwód. Czy Izasław usunął Świętopełka od tronu na rzecz synów Gertrudy, co stało się przyczyną waśni rodzinnych?

Pozostaje sprawa drogi, jaką *Manuskrypt* dotarł na dwór polski. Kętrzyński, a za nim inni badacze polscy, przyjmują, że przywiozła go córka Świętopełka, a wnuczka Gertrudy, Zbysława, żona Krzywoustego. Ale jeśli Zbysława nie była wnuczką Gertrudy, pozostają dwie hipotezy. Pierwsza z nich — Gertruda po śmierci Jaropełka schroniła się na dwór polski i tu umarła, a córka Krzywoustego, też Gertruda, mniszka z Zwiefalten, zabrała go ze sobą wstępując do klasztoru⁷. Druga, że *Manuskrypt* dostał się do rodziny hr. Schwarzburgów i od nich do Zwiefalten. Michajło Żdan przytacza dane N. de Baumgartena⁸, że przed 1087 r. nieznaną z imienia córką Jaropełka, księcia turowskiego (a więc syna Izasława i Gertrudy), wysłał za mąż za hr. Güntera v. Schwarzburg. Nie mam możliwości zbadania wczesnej genealogii tej rodziny i ustalenia, czy któraś z córek tego rodu nie została oddana do klasztoru w Zwiefalten. Przyznaje, że prostsza jest hipoteza pierwsza.

Reasumując powyższe rozumowania i zastrzeżenia, pragnę podkreślić:

1. Jeżeli Gertruda dwukrotnie pisze o Piotrze Jaropełku, że jest on „jedynym jej synem”, to należy brać to dosłownie, jako wyraz tkliwości

⁶ W. Ł. Janin, op. cit., s. 150 przyp. 26.

⁷ S. Kętrzyński, *Gertruda*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 7, Warszawa 1948—1958, s. 407; Z. Kozłowska-Budkowa, rec. cyt. edycji W. Meysztowicza zob. *Studia Źródłoznawcze*, 3: 1958, s. 271—273.

⁸ M. Żdan, *Romanowiczi i Niemeckij Chrestonosnyj Orden*, [w:] *Ukraińskie Istoryczne Towaristwo*, seria *Istorichni Studii*, cz. 14, München New-York 1973, s. 8, cytuje N. de Baumgarten, *Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides russes*, Roma 1927, p. 43.

macierzyńskiej. *Manuskrypt* jest tworem literatury pięknej, prozą liryczną. Rodzaj literacki *Manuskryptu* — modlitwy paraliturgiczne — pozwala na taką interpretację. Przyjmuję więc, że Świętopełk był synem Gertrudy.

2. Datę ślubu Izasława z Gertrudą należy przesunąć bliżej 1050 r. Jak zaznacza Balzer, zapis w latopisach jest połączony z datą ślubu Kazimierza Odnowiciela z Marią Dobronegą, co tworzy pozory równoczesności.

3. Olisawa jest inną niż Gertruda osobą i zapewne matką nałożnicy Świętopełka; mogła ona od zięcia dostać „księstwo” jako uposażenie.

4. Nie ma danych, by Gertruda była „prawosławna”, co wydaje się anachronizmem dla tego czasu na Rusi. Przeciw zerwaniu jej z Kościołem łacińskim przemawia *Credo* z *Filioque* w *Manuskrypcie*. Tak samo Piotr-Jaropełk nie potrzebował „przechodzić” na katolicyzm w tych czasach, gdy łudzono się, iż wystarczy uznanie prymatu papieskiego dla utrzymania jedności Kościoła powszechnego, przy zachowaniu różnicy obrządków. W katedrze w Gnieźnie do XV w. przechowywano kapę z napisem *Demetrius* ofiarowaną zapewne przez Izasława⁹.

GERTRUD ODER OLISAWA?

(Zusammenfassung)

Der Autor polemisiert mit den Ansichten von Janin in dessen Arbeit *Russkaja Kniagina Olisawa-Gertruda*, in der zwei Personen für eine und dieselbe hält. Die neuen Sgraffito-Untersuchungen in der orthodoxen Hl. Sophia-Kirche zu Kiew wiesen nach, daß Olisawa die Großmutter von zwei unehelichen Söhnen von Świętopełk war. Auch andere sowjetische Forscher erkannten in Olisawa eine andere Person, nicht Gertrud. Gegen Janins These spricht die Tatsache, daß Gertrud den Piotr Jaropełk als „einzigen Sohn” nennt, was sicherlich als keine literarische Wendung angenommen werden darf. Der Autor nimmt an, das Świętopełk ein Sohn von Gertrud war und meint, daß das Datum ihrer Eheschließung mit Isasław-Dymitr mehr an 1050 zu verschieben sei. Olisawa war gewiß eine Konkubine von Świętopełk oder seine Ehefrau nach slawischen Brauch, in dem man die Scheidung kannte. Es gibt auch keine Angaben, daß Gertrud der „orthodoxen” Kirche angehörte, denn die Angelegenheiten spielten sich vor 1054 ab, also vor dem Schisma des Celurarius. Gegen Gertruds Trennung von der lateinischen Kirche spricht auch das *Credo Filioque* in ihrem Manuskript und das Nizzainische *Credo* im Psalter. Es gibt auch keine Beweise, daß Gertrud in der orthodoxen Kirche wiedergetauft wurde, wie es später oft der Fall war. Ihren Namen geben die Jahrbücher überhaupt nicht an. Gertruds Wiedertaufe wäre überhaupt ein Anachronismus, denn zu jener Zeit kam die Erhaltung der Einheit der Kirche nur in der Anerkennung

⁹ Zob. też J. Durazzano-Kowalska, *Tesi di Laurea Polonica et rossica ecclesiastica, Cividale del Friuli Anno Acad. 1981—1982 (maszyn.)*.

des Primats von Peter zum Ausdruck. Es gibt auch keine Beweise dafür, daß Piotr-Jaropek zum Katholizismus „übergangen“ war und Isaslav dem Dom zu Gniezno einen Mantel mit der Aufschrift *Demetrios* opferte. Der Autor vertritt die Meinung, daß Gertruds Manuskript um 1103 mit Świętopelks Tochter, Zbysława, nach Polen gekommen ist.